

INHOUD HOOFDSTUK 5

Informatie kleuters

- 5.1 Signalen bij kleuters**
- 5.2 Autisme en kleuters**
- 5.3 Kleuters met autisme en hun taalontwikkeling**
- 5.4 Kleuters met autisme en hun spelontwikkeling**

5.1 Signalen bij kleuters

(Bron: Vlaamse Vereniging Autisme)

Ouders die signalen bij hun baby opmerken en een deskundige raadplegen, krijgen soms nog te horen dat al die zaken zullen verdwijnen tijdens het opgroeien: "Het zal er wel uitgroeien!" Maar als de baby kleuter is geworden, worden de kenmerken van autisme pas duidelijk zichtbaar. Wat het meest opvalt in de kleuterleeftijd, is dat kinderen met autisme niet spelen zoals hun leeftijdgenootjes.

- Hun spel is veeleer repetitief en stereotiep in plaats van zinvol en gevarieerd: ze kunnen geboeid zijn door één enkel voorwerp, bijvoorbeeld een kettinkje of zich beperken tot één enkele activiteit, bijvoorbeeld alles laten wiebelen of tollen.
- Er is weinig of geen nabootsing van spelactiviteiten van anderen; het is moeilijk om hen iets nieuws aan te leren dat buiten hun interesse ligt.
- Er is weinig of geen fantasiespel: ze kunnen geen rol spelen, zijn niet in staat een voorwerp een andere betekenis te geven. Als er fantasiespel is, dan is het dikwijls niet meer dan een nabootsing van anderen of van tv-programma's. Vaak verliest het kind met autisme zich in zijn fantasie; het wordt heel ongeremd en verliest contact met de werkelijkheid.
- Kleuters met autisme hebben moeite om met andere kinderen samen te spelen; sommigen zijn het meest tevreden als ze alleen zijn, anderen gaan samenspelen, maar ze zijn dan heel dominant en willen alles onder controle houden.

Kleuters met autisme vallen al gauw uit de klassengroep: ze reageren niet op groepsinstructies, ze hebben geen interesse voor het spel van de andere kinderen, ze begrijpen het groepsgebeuren moeilijk of niet. Sommige kleuters met autisme zijn wild en onhandelbaar: ze trekken en stampen, gooien met van alles, kwetsen zichzelf door met het hoofd tegen een hard oppervlak te bonken. Anderen zijn ongewoon stil en veel minder actief dan andere kleuters, hebben weinig interesse voor de dingen, lopen doelloos rond, zitten of staan te schommelen.

Vanaf de kleuterleeftijd valt de ongelijkheid in de ontwikkeling op verschillende vlakken steeds meer op. Dikwijls zijn de motorische en visueel - ruimtelijke vaardigheden, zoals puzzelen, heel wat beter ontwikkeld dan de taal- en sociale vaardigheden. Het kind kan het beste van de klas zijn in het onthouden van versjes, maar het kan helemaal niet deelnemen aan een vraaggesprek over een verhaaltje. In een ontwikkelingsprofiel zie je altijd pieken naar boven en naar beneden.

Bij kleuters met autisme is de spraakontwikkeling vertraagd of eigenaardig: gering taalbegrip, eigen jargontaaltje, echolalie of het herhalen van een woord of zin; of de spraakontwikkeling is vreemd, bijvoorbeeld: vuur zien wil zeggen: naar tante gaan, bij wie er een open haard is. De stroefheid in denken en doen wordt duidelijker, ze willen bijvoorbeeld elke dag dezelfde kleren dragen. Aangezien kinderen met autisme vaak niet kunnen zeggen wat er scheelt of wat ze willen, kunnen ze soms alleen maar gillen als de dingen afwijken van hun verwachtingspatroon. Driftbuien komen dikwijls voor op de kleuterleeftijd. Soms vallen de motorische eigenaardigheden steeds meer op: rond de eigen as staan draaien, met armen en handen fladderen, zitten of staan schommelen, op de tenen lopen. Soms zijn er eigenaardige reacties op gewaarwordingen, zoals ongevoeligheid voor pijn of kou, alles in de mond stoppen, ruiken en proeven aan dingen en mensen, overgevoeligheid voor geluiden, ongewone interesse voor visuele effecten, tikken of krassen op voorwerpen.

Bij kleuters met autisme wordt duidelijker dat ze heel moeilijk leren. Niet alleen hebben ze dikwijls een grote weerstand tegen het aanleren van nieuwe dingen, maar ze leren vaak niet uit de ervaringen die ze opdoen. Wat ze in een bepaalde situatie of met een bepaald materiaal hebben geleerd, doen ze dan weer niet in een andere situatie of met ander materiaal; op school puzzelen ze goed, maar thuis kunnen ze het niet of omgekeerd. Ook (sociaal) straffen en belonen heeft weinig effect. Soms lachen ze als ze gestraft worden en beloningen leiden niet tot een toename van het gewenste gedrag.

5.2 Autisme en kleuters

(Bron: Désirée Nobels, Wilma Kuiper)

De ontwikkeling van kleuters met autisme verloopt anders dan die van kinderen zonder autisme. Vanaf de kleuterleeftijd valt de ongelijkheid in de ontwikkeling op verschillende vlakken steeds meer op.

Hoe herken je autisme bij baby's, peuters en kleuters?

Autisme wordt vastgesteld op basis van gedragskenmerken van een kind. De criteria voor de verschillende autisme spectrum stoornissen zijn vastgelegd in de DSM - IV, het classificatiesysteem waarmee alle psychiaters en psychologen internationaal werken. Naast de DSM - IV is er ook nog de ISD - 10; daar werken ook veel psychiaters en psychologen mee. De criteria zijn onderverdeeld in drie categorieën:

- Kwalitatieve beperkingen in de sociale interactie.
- Kwalitatieve beperkingen in de communicatie.
- Beperkte, zich herhalende stereotiepe patronen van gedrag.

In het recente verleden werd een diagnose meestal pas gesteld als een kind de basisschoolleeftijd had (ongeveer rond 7 jaar). Nu in de praktijk steeds meer blijkt dat vroeger signalering die leidt tot vroeger interventie bijdraagt aan een gunstige ontwikkeling van kinderen met autisme, is daar meer nadruk op komen te liggen. Het blijkt dat de meeste ouders eigenlijk al ongerust waren toen het kind 18 maanden oud was.

Rond 18 maanden blijken autistische kinderen soms eerder een teruggang dan een vooruitgang in de ontwikkeling te laten zien, iets dat overigens ook op epilepsie of op het Rett syndroom kan wijzen. Het is wel belangrijk te weten dat diagnosestelling zeker op jonge leeftijd erg moeilijk blijft.

Wat zijn de vroege signalen?

Screening volgt vaak wanneer ouders hun bezorgdheid hebben geuit bij een consultatiebureau of huisarts. De meeste ouders worden pas bezorgd na de eerste verjaardag van hun kind. Dan worden de verschillen met andere baby's opvallender. Naast de hierboven genoemde kenmerken van autisme zijn er ook andere signalen bij kinderen die kunnen duiden op de mogelijke aanwezigheid van een autisme spectrum stoornis. Door ouders wordt wel genoemd:

- Niet reageren op zijn / haar naam.
- Soms doof lijken.
- Niet wijzen en geen dingen laten zien.
- Geen interesse in leeftijdsgenootjes.
- Afwijkende huilpatronen.
- Eet- en slaapproblemen.
- Een "vage" indruk dat het kind anders, vreemd of eigenaardig is, ook al zijn er geen ernstige gedragsproblemen.
- Geen sociale glimlach.

Daarnaast hebben jonge kinderen met autisme meestal weinig zin om dit soort dingen te doen:

- Mama / papa nadoen.
- In de handjes klappen.
- Samen vrolijk doen.
- Kijken naar andere kinderen.

Bij kleuters kan er sprake zijn van:

- Zijn of haar eigen gang gaan of zelfbepalend optreden ten aanzien van de omgeving.
- Liefst alleen spelen.
- Anderen in hun spel storen.
- Vreemd of afwijkend spel.
- Druk gedrag.

Wanneer er vermoedens zijn van een autisme spectrum stoornis zijn er een aantal instrumenten die het gedrag van het kind goed in kaart kunnen brengen, bijvoorbeeld de Auti - R (Van Berckelaer - Onnes & Hoekman, 1991). Deze lijst wordt ingevuld door ouders en leerkrachten en is bedoeld voor kinderen tussen de 1 en 12 jaar.

Bij het Universitair Medisch Centrum Utrecht is een test ontwikkeld die autisme op kan sporen bij kinderen tussen de 1 en 3 jaar. De Early Screening of Autistic Traits (ESAT) is een vragenlijst die bij kinderen vanaf 1 jaar autisme en aanverwante stoornissen aantoont.

ESAT is gebaseerd op gedrag dat autisme kenmerkt.

Kinderen met autisme laten afwijkend spelgedrag zien, ze herhalen heel vaak eenvoudige spelletjes. Hun emoties zijn vaak niet invoelbaar voor de ouders, die begrijpen niet waarom hun kind lacht of huult. De kinderen reageren niet normaal op prikkels zoals pijn of kietelen. Kinderen met autisme lachen niet terug als iemand naar hen lacht en ze reageren slecht op hun eigen naam.

Als laatste noemen we nog het instrument dat vanuit het Engels vertaald en aangepast is aan de Nederlandse norm: het "Autisme Diagnostisch Observatie Schema" (ADOS).

De ADOS is een semi - gestructureerd observatie - instrument, verdeeld in vier modules:

- Preverbaal - enkele woorden: niet of nauwelijks spreken.
- Spraak in hele zinnen: wel korte zinnen, maar nog geen vloeiend taalgebruik.
- Vloeiend taalgebruik kind / adolescent.
- Vloeiend taalgebruik adolescenten / volwassenen.

Het instrument is gericht op classificatie van en onderscheid binnen het gehele autisme spectrum. Tijdens de afname lukt de onderzoeker sociaal, communicatief, stereotiep en spelgedrag uit om zo gedrag te kunnen observeren dat mogelijk wijst op autisme.

Syndroom van Asperger

Elk kind met autisme is weer anders. Bovendien zijn er vormen van autisme die niet zo vroeg te zien zijn, zoals het syndroom van Asperger. Daarbij gaat het om kinderen die normaal begaafd zijn, bij wie geen significante algemene achterstand is in de taalontwikkeling, die problemen hebben in het contact met anderen en afwijkend en eenzijdig gedrag vertonen.

Doordat taalontwikkeling bij kinderen met het syndroom van Asperger niet achter blijft, vallen de bijzonderheden vaak pas op tegen de tijd dat ze naar school gaan. Vaak zijn ze heel taalvaardig en intelligent, waardoor het doorgaans moeilijk is om te begrijpen wat er aan de hand is.

Ook voor Asperger zijn er signalen die ouders en leerkrachten aan het denken kunnen zetten:

- Het kind heeft een vreemde spraak (met name de spreektoon is vreemd).
- Het kind herhaalt klanken of doet ze na.
- Het kind verwijst naar zichzelf als “jij”, “zij”(of “hij”). Dit is normaal gedrag tot een jaar of 3, maar daarna niet meer.
- Het kind heeft een opvallend woordgebruik (niet passend bij de leeftijd of de situatie).
- Het kind is niet in staat om echt een gesprek te voeren of kan alleen over een zelf gekozen onderwerp goed praten.
- Het kind kan niet goed met andere kinderen samen spelen (let op: dit is normaal tot en met de peutertijd en vaak ook nog de kleutertijd. Pas daarna is het minder normaal).
- Het kind lijkt niet te begrijpen wat de normen in de klas zijn. (Hij of zij uit openlijk kritiek op de leraar, wil niet meedoen met groepsspelletjes, is niet gevoelig voor gedragscodes).
- Het kind is snel van slag door sociale of andere gebeurtenissen.
- Het kind heeft een onevenwichtige verhouding met volwassenen (te intens, of juist moeite om een relatie aan te gaan).
- Het kind vertoont heftige reacties op inbreuk van de persoonlijke ruimte, verzet zich heftig tegen aansporingen (zoals opschieten).

Voorbeelden uit een lijst met aandachtspunten bij vroegsignalering bij kleuters:

- Repetitief en stereotiep i.p.v. zinvol en gevarieerd spel.
- Weinig of geen imitatie van spel van anderen.
- Weinig of geen fantasiespel.
- Moeilijk samenspel met andere kinderen.
- Slechte reactie op groepsinstructies.
- Ongelijkheid in de ontwikkeling op verschillende vlakken begint meer op te vallen: motorische en visueel - ruimtelijke vaardigheden zijn beter ontwikkeld dan de sociale.
- Spraakontwikkeling is vertraagd of abnormaal.
- Stroefheid in denken en doen.
- Soms motorische eigenaardigheden.
- Soms sensorisch afwijkende reacties.
- Moeilijk leren van nieuwe dingen.
- Weinig of geen nabootsing van spelactiviteiten van anderen: soms is er wel een letterlijke imitatie van het spel van andere kinderen of van televisieprogramma's maar het ontbreekt kleuters met autisme om daar creatief mee om te gaan en bijvoorbeeld een eigen wending te geven aan het verhaal.
- Bizar fantasiespel waarbij ze vaak het onderscheid tussen fantasie en realiteit verliezen (ze kunnen moeilijk stoppen met de verbeelding of bijten bijvoorbeeld echt als ze hond spelen).
- Ze weten niet hoe ze zich moeten voegen bij een spel met andere kinderen en komen dan over als storend en heel arrogant; het komt ook veel voor dat ze wel spelen met kinderen die veel ouder zijn en niet met hun eigen leeftijdsgenootjes.
- Een kleuter met autisme valt dikwijls buiten de groep en is het liefst alleen; hij / zij kan zijn beurt niet afwachten.
- Weerstand tegen veranderingen, bijvoorbeeld een andere weg nemen om naar huis te rijden, kan al voldoende zijn om een uitbarsting teweeg te brengen.

- Sommige kleuters met autisme zijn druk en onhandelbaar; zij zijn wild, trekken, stampen, gooien met van alles, kwetsen zichzelf door met het hoofd tegen de muur te slaan.
- De motorische eigenaardigheden vallen soms op door rond hun as te draaien, met armen en handen fladderen, zitten of staan schommelen, op de tenen lopen. Er is sprake van een houterige motoriek.
- Eigenaardige reacties op gewaarwordingen, bijv. ongevoeligheid voor pijn of kou; alles in de mond stoppen, ruiken en proeven aan alles, ook aan personen.
- Ze kunnen op ruimtelijke vaardigheden sterk voor lopen op leeftijdgenoten bijvoorbeeld met puzzelen.
- Kinderen met autisme spelen het liefst hun eigen spel: samenspelen met anderen kan erg bedreigend overkomen, want andere kinderen zijn voor hen erg onvoorspelbaar. Meestal missen ze de nodige verbeelding en soepelheid om mee te spelen.
- Typerend zijn ook de *specifieke interesses*, die vaak afwijkend zijn van die van leeftijdsgenoten; de interesses zijn vaak enger; waar bijvoorbeeld leeftijdsgenoten geïnteresseerd zijn in dieren in het algemeen, kan een kind met autisme zich beperken tot één categorie (bijvoorbeeld amfibieën) of tot één dier (bijvoorbeeld kaaimannen).
- Zich normaal ontwikkelende kinderen verwerven de nodige sociale gewoontes zonder er zich bewust van te zijn; ze leren instinctief. Kinderen met autisme moeten dit leren via het intellect, zo gaan ze “scripts”, scenario’s opslaan om op deze manier te weten hoe ze zich moeten gedragen in situaties.

5.3 Kleuters met autisme en hun taalontwikkeling

(Bron: Desirée Nobels en Wilma Kuiper)

Als er sprake is van een verstoorde taalontwikkeling dan is daar vaak pas zekerheid over rond het eerste levensjaar. Vaak valt het op dat het kind niet zo gaat praten als een ander kind. Ouders vermoeden vaak al wel iets: hun kindje reageerde altijd al slecht op het horen van de eigen naam en het lijkt alsof hij als baby ook niet echt begreep wat er gezegd werd. Zorgen van ouders dienen ook in dit stadium serieus te worden genomen.

Inleiding taal en communicatie

“Taal maakt weerbaar, taal is een middel om zich kenbaar te maken en de ander te leren kennen, taal kan een wapen zijn in de strijd om het bestaan in al zijn facetten”, aldus Els Pelgrom. Zij schrijft dit in de verantwoording van het Grote Luisterleesboek, samengesteld door prof. Dr. B. Tervoort en Marijke Jansen.

Taal en communicatie gaan over taal in al zijn facetten. Het gaat over de normale taalontwikkeling, over de terminologie die van belang is om de taal te kunnen begrijpen en om in te kunnen zoomen op de taalontwikkeling van kleuters met een ASS. Afsluitend zullen we ingaan op de taaladviezen voor jonge kinderen, geschreven door logopedisten die zich gespecialiseerd hebben in de taalbeïnvloeding van kinderen met een ASS.

De talige omgeving

Vanaf zijn levensbegin leeft de mens in een talige omgeving. Ouders spreken hun kind toe vanaf het allereerste contact, ook al begrijpt de pasgeborene er nog geen woord van. Als een baby huult, wordt hij met lieve woordjes getroost; als hij goed gedronken heeft, wordt hij geprezen. Zo krijgen de dingen hun naam; taal is zo eigen aan het mens - zijn dat we ons niet verwonderen dat kinderen als vanzelfsprekend leren spreken. Pas als er iets niet goed gaat in de taalontwikkeling blijkt dat het niet zo vanzelfsprekend is. Spreken leren is een imitatieproces en ook een creatief proces; imitatie in die zin dat het kind de taal van zijn omgeving leert, creatief in de zin dat het inventief is in het hanteren van woorden, zelfs als het nog in één- of twee woordzinnen spreekt.

Belangrijke terminologie

Taal kan worden gedefinieerd als “een code waardoor ideeën omtrent de wereld worden gegeven door een afgesproken systeem van willekeurige symbolen ten behoeve van de communicatie”. Taal is een code, een klankcode, die geen gelijkenis toont met hetgeen waar naar verwezen wordt (representatie). Deze ideeën worden ook wel mentale representaties genoemd. Als iemand geen idee heeft van wat een olifant is, zegt de klankenreeks “olifant” hem niets. Deze kennis van objecten, gebeurtenissen en relaties wordt de **taalinhoud** genoemd oftewel de **semantiek**. Daarnaast is er de **taalvorm**, het regelsysteem. **Morfologie** (vervoegingen en verbuigingen), **syntaxis** (regels waarop woorden tot een zin worden geformuleerd) en de **fonologie** (welke klanken komen in een taal voor en hoe kunnen deze tot lettergrepen en woorden gecombineerd worden) zijn daarin te onderscheiden. Door taal is communicatie mogelijk; ook daarvoor zijn regels voorhanden. Men spreekt dan van **pragmatiek**. Hierin worden bijvoorbeeld de spelregels t.a.v. een gesprek vastgelegd. In het taalgebruik worden de semantiek, de vorm en de pragmatiek voortdurend op elkaar afgestemd. Taal wordt ook wel gedefinieerd als een systeem van tekens waarmee mensen met elkaar kunnen communiceren. Verbale communicatie is mogelijk doordat de spreker en hoorder beschikken over het vermogen verbale informatie respectievelijk te coderen en te decoderen (schema).

We zullen later zien dat in beide rollen de kinderen met autisme afwijkend taalgedrag laten zien waardoor er van alles mis kan gaan met de boodschap. De betekenis van een taaluiting wordt pas duidelijk in de situatie en de context waarin deze wordt gebruikt, dat wil zeggen in de talige situatie. De luisteraar moet aan de waargenomen codering zinvolle betekenis toekennen. Tevens geldt het omgekeerde voor de spreker. Taal kan op twee manieren worden gebruikt: receptief (passief) en expressief (actief). Hiermee wordt onderscheid tussen taalbegrip en taalproductie gemaakt. Taalbegrip uit zich in horen en lezen, taalproductie in spreken en schrijven. De taal speelt een belangrijke rol in de communicatie tussen kind en omgeving. We zullen nu eerst aandacht besteden aan de normale ontwikkeling van het praten zoals die bij de meeste kinderen wordt doorlopen.

De normale ontwikkeling

Bij de ontwikkeling van het praten onderscheiden we spraakontwikkeling en taalontwikkeling. Spraakontwikkeling kan worden omschreven als de ontwikkeling van de articulatie en taalontwikkeling als het verwerven van inzicht in het hanteren van grammaticale en communicatieve regels (taalinhoud, vorm en gebruik).

Er is ontzettend veel gepubliceerd over de spraaktaalontwikkeling. Hier beperken we ons tot een globaal overzicht van de mijlpalen binnen de spraaktaalontwikkeling.

Taalgedrag	Leeftijd
Vocaliseren, kirren, brabbelen	8 maanden
Begin receptieve taal	10 maanden
Begin expressieve taal	12 maanden
Woordenschat 30 - 50 woorden	18 maanden
Twee - woordzinnen	24 maanden
Woordenschat 1000 woorden	36 maanden
Spraaktaalontwikkeling voltooid	48 - 60 maanden

Dit zijn de globale richtlijnen die per kind kunnen verschillen. Het is een wonder hoe een kind zich in een periode van vier jaar een taal eigen kan maken. Zegt de hongerige tweejarige nog "ik brood", tegen de tijd dat de peuter kleuter is geworden, vraagt hij: "Mag ik een boterham met pindakaas?"

Het eerste jaar

Voor al in het eerste levensjaar zijn de begrippen interactie en communicatie kenmerkend. Interactie is een wisselwerking, het op elkaar inwerken. Uit interactie kan van alles voortkomen; wanneer interactie informatie en kennis oplevert, spreken we van communicatie. Communicatie tussen mensen is niet puur intellectueel en een verstandelijk gebeuren, maar heeft vele emotionele kanten. De eerste interacties kenmerken zich door het alsof karakter, door het conventionele karakter en door het beurtkarakter. De ouders doen al heel vroeg alsof de baby met zijn gedrag bedoelingen heeft, alsof hij bewust handelt en alsof zijn gebaren en geluidjes pogingen zijn tot communicatie. Dit gedrag van ouders, dus het praten en interpreteren van het gedrag van hun baby, maakt dat de baby al heel vroeg leert hoe op zijn gedrag gereageerd wordt. Spelletjes als kiekeboe en daar komt een muisje aangelopen accentueren het beurtkarakter (om beurten handelt de een, terwijl de ander passief is). Een baby van zes maanden begint het effect van zijn gedrag te leren.

Als het kind acht maanden is, begint het zodra het hulp nodig heeft naar zijn moeder te kijken. Zijn gebaar gaat op aanwijzen lijken; zijn blik gaat van de rammelaar naar zijn moeder en van zijn moeder naar de rammelaar. Vanaf dit moment is hij in staat een teken te geven dat hij iets verlangt. Dit communicatieve teken gaat over in een talige uiting als daar, ditte en datte. Het is een vast onderdeel van de eerste woordenschat van een kind dat aanvankelijk altijd gepaard gaat met wijzen.

Het tweede jaar

Het kind gaat steeds meer initiatieven nemen. Een kind van 12 maanden kan intenties duidelijk maken aan de omgeving. Hij doet iets met zijn gebrabbel. Ook heeft het doorgekregen dat je een bepaald soort taal in een bepaald soort situatie gebruikt (bijvoorbeeld net doen alsof je door een telefoon met iemand praat).

Twee tot vier jaar

De periode van twee tot vier jaar wordt de differentiatiefase genoemd. In deze periode maken kinderen een spectaculaire groei door op verschillende gebieden van taal. Het kind gaat taal niet alleen beter begrijpen (passief) maar ook beter gebruiken (actief). Woorden die het kind al wel begrijpt maar nog niet gebruikt, noemen we de passieve woordenschat. De actieve woordenschat bestaat uit woorden die het kind ook zelf gebruikt. Kinderen breiden hun woordenschat razendsnel uit. Wanneer een kind een woord kent, betekent het lang niet altijd dat hij de betekenis ervan ook volledig begrijpt. Het kind dat het woord kip kent, begrijpt nog niet meteen dat kip bij een specifieke soort vogel hoort. Alle vogels worden dan nog kip genoemd. Er vindt razendsnel een proces van generalisatie plaats. Later leert het kind dat er verschillende woorden zijn voor verschillende vogels.

Innerlijke taal: Vorderingen op het gebied van taal zorgen voor progressie in begripsvorming, in denken en redeneren. Een kind van 6 denkt en redeneert anders dan een 2-jarig kind. Jonge kinderen lossen hun problemen eerst handelend op, vervolgens gaan ze hun handelingen hardop verbaal begeleiden. Als ze ouder worden, maakt dit plaats voor innerlijke spraak. Taal blijft het handelen reguleren en sturen. Innerlijke taal is van groot belang voor het denken in al zijn facetten. Vygotsky noemt taal een instrument om ordening in de wereld aan te brengen. Het hardop denken wat jonge kinderen doen, dient om hun gedrag te begeleiden en te structureren. Bij kinderen met autisme zie je dat dit proces anders verloopt.

Bepaalde afwijkingen kunnen het proces van taalontwikkeling belemmeren. De dialoog met de omgeving is een voorwaarde om taal te leren. We gaan nu inzoomen op de taalontwikkeling van kinderen met een ASS (autisme spectrum stoornis).

Taalontwikkeling en communicatie bij kinderen met autisme

Al eerder is het belang van de interactie tussen kind en omgeving besproken als een van de belangrijkste voorwaarden voor de taalverwerving. Vanaf het begin krijgt taal vorm in liefdevolle woordjes en wiegeliedjes. In de eerste interactie neemt taal in gebaar en woord een centrale plaats in. Het naar elkaar lachen, plezier hebben, troosten zijn de belangrijkste dagelijkse bezigheden van ouder en kind. Hoe anders verloopt die interactie wanneer het kind met autisme zich meer richt op de lamp naast de ouder dan op het gezicht. Hoe anders verloopt die interactie als het kind zich niet lijkt te richten op geluiden die aangeven dat er iemand binnenkomt. Kinderen met autisme richten zich veel minder op gesproken woorden; huilen met een andere betekenis; imiteren minder en herhalen eerder zichzelf. Vaak is de blik van kinderen met autisme leeg, de expressie is vlak. Het kind met autisme blijft grijpen, blijft iets pakken, maar ontwikkelt met moeite de gedeelde aandacht. Bij het wijzen naar een object hoort het aankijken en ligt de intentie van samen delen besloten.

Kinderen met autisme hebben hier meer moeite mee. Bij deze kinderen is er dus vaak sprake van een verstoorde taalontwikkeling. De taalstoornissen bij kinderen met autisme worden beschouwd als een van de meest wezenlijke kenmerken van autisme. In de literatuur wordt veel geschreven over bijzonderheden als:

- Het mutisme (niet tot spreken komen).
- De echolalie (het letterlijk herhalen van taaluitingen).
- Het verwisselen van persoonlijke voornaamwoorden (ik en jij).
- Een robotachtige manier van praten.

Omdat kinderen met autisme een grillig verloop van de taalontwikkeling laten zien, geven we dit niet weer in fasen / maanden, maar aan de hand van de al eerder genoemde indeling van taal in taalvorm, taalinhoud en taalgebruik.

1. Taalvorm: Fonologisch niveau (klankvorming en waarneming) en syntactisch niveau (woord- en zinsvorming).
2. Taalinhoud: Semantisch en lexicaal niveau.
3. Taalgebruik: Pragmatisch niveau.

Taalvorm: Fonologisch niveau

Zowel de vorming als de waarneming van klanken ontwikkelen zich extreem vertraagd.

De articulatiefouten en de fouten in het gebruik van de klanken zijn vaak op deze vertraagde ontwikkeling terug te voeren. Het verloop van de fonologische ontwikkeling is echter normaal. Kinderen met een ASS kunnen zelfs beter de spraakklanken uitspreken in vergelijking met andere doelgroepen (zoals kinderen met een mentale achterstand).

Op de Ewing test (gehoortest afgenomen bij kinderen van 9 maanden) wordt regelmatig niet goed gepresteerd door kinderen met een ASS omdat de visuele prikkel zo afleidt dat niet meer gereageerd wordt op de auditieve prikkel.

Morfosyntax

Ook woord- en zinsvorming ontwikkelen zich bij kinderen met een ASS extreem vertraagd.

Hieruit zijn de problemen met moeilijkere zinnen te verklaren. In vergelijking met kinderen met een taalontwikkelingsstoornis maken ze weer minder fouten in hun grammatica. Het relatief goede auditieve geheugen speelt hierbij een positieve rol. Het verloop van die syntactische ontwikkeling is normaal. Bij kinderen met autisme zien we rond de leeftijd van drie jaar dat er vaak sprake is van het herhalen van zinnen (echolalie), dat woordcombinaties zeldzaam zijn, dat er geen sprake is van creatief taalgebruik en dat het spreken een afwijkend ritme, afwijkende toon of nadruk heeft. De echolalie is een van de meest opvallende kenmerken van autisme: het letterlijk herhalen van taaluitingen van anderen of van zichzelf, direct of later, betekenisloos of zinvol, al dan niet enigszins aangepast.

Taalinhoud : Semantiek

Hieronder wordt het betekenisaspect van de taal verstaan, het begrip dat boven de zinnen en woorden uitgaat; het vertalen van objecten en gebeurtenissen in symbolen, in woorden.

Kinderen met autisme zijn goed in staat een woordenschat op te bouwen; maar de manier waarop dit verloopt, is anders dan bij kinderen met een normale taalontwikkeling. In de normale taalontwikkeling wordt al razendsnel overgegaan op de al eerder genoemde overgeneralisatie (alle verschillende schoenen: balletschoen, sportschoen, pantoffel, enz. worden schoenen genoemd). Kinderen met autisme kunnen vaak niet overgeneraliseren.

Als je als kind net het woord schoen hebt gehoord, passend bij een sportschoen met roze veters, hoe is het dan mogelijk dat een andere schoen met een heel ander uiterlijk ook schoen genoemd wordt.

Hier stuiten we op het detail denken, zoals we kennen van de cognitieve stijl van kinderen met een ASS. Misschien is het daarom dat kinderen met een ASS soms de betekenis van verwante woorden door elkaar halen. Ook gebruiken ze vaak een detail om een groter geheel te benoemen. Ook het verwisselen van ik en jij wordt in de literatuur regelmatig beschreven. Een mijlpaal in de taalontwikkeling, zoals eerder beschreven, is het aanwijzen van voorwerpen of het laten zien van dingen aan anderen. Kinderen met autisme doen dat nauwelijks. Ook verwijzende woorden zoals hier, daar, gisteren zijn voor kinderen met autisme moeilijk.

Taalgebruik : Pragmatiek

Terwijl kinderen met een normale ontwikkeling vanaf 1 à 2 jaar een wens kunnen uiten, om informatie vragen en verbaal protesteren; rond het 3e jaar kunnen vragen naar de toestand van een ander, gevoelens uiten en een voorstel kunnen doen; rond het 4e / 5e jaar tactisch taalgebruik hanteren om wensen te vervullen, kunnen onderhandelen en toestemming geven; een 5- à 6-jarig kind ook een morele verklaring en zakelijke informatie kan geven; zoals een 7-jarig kind hypothesen kan stellen, kan plannen en voorspellen, lukt dit kinderen met autisme niet.

De ontwikkeling van de communicatieve functies van taal verloopt anders en is veel beperkter. De communicatie verloopt niet effectief. Ze begrijpen vaak te weinig van de communicatie: de spelregels die bestaan tussen spreker en luisteraar zoals om beurten praten, oogcontact onderhouden, in principe de waarheid vertellen, zo weinig mogelijk herhalen van iets dat bekend is, woorden gebruiken die beide partijen kennen, aangeven wat van belang is via melodie, klemtoon en gelaatsuitdrukking en beleefdheidsregels hanteren. Vooral deze pragmatische regels kosten kinderen met autisme moeite. Je ziet dat al vroeg in de taalontwikkeling wanneer ze niet in staat zijn om adequaat antwoord te geven op vragen. Bij kinderen met autisme is vaak sprake van eenrichtingsverkeer. Er is weinig wederkerigheid. Zij bepalen vaak het onderwerp van gesprek en er is geen sprake van geven en ontvangen van informatie. Vaak versturen ze de informatie zonder dat er hiervoor een ontvanger is. We hebben al gelezen dat het wijzen van groot belang is voor de communicatie. Hierdoor komt de gedeelde aandacht namelijk op gang. Dit wordt ook wel "joint attention" genoemd en is de basisvoorwaarde voor de pragmatiek. Gedeelde aandacht komt minder voor bij kinderen met autisme. Ze communiceren wat er in hen omgaat minder naar anderen toe. Ze uiten wel hun gevoelens, maar vaak niet met de bedoeling dit aan de ander duidelijk te maken. Vreugde en verdriet zijn moeilijk met anderen te delen.

Adviezen voor de taalontwikkeling en communicatie bij kleuters met autisme

In het algemeen zijn er een aantal adviezen te geven voor de stimulering van de taalontwikkeling van kleuters met autisme.

Generaliseren:

Kinderen met autisme hebben meer moeite met het generaliseren dan kinderen met een normale taalontwikkeling. Dit hebben we al eerder beschreven met het voorbeeld schoen en kip. In de woordenschatontwikkelingsfase zul je als begeleider steeds alert moeten zijn op een andere manier van woordenschatontwikkeling. Belangrijk is om heel veel verschillende schoenen te benoemen, voorbeelden te laten zien en steeds te benoemen en dit regelmatig herhalen. Het sorteren van bepaalde soorten schoenen en ze een specifieke naam geven (balletschoenen, sportschoenen, pantoffels, etc.) kan geoefend worden in een "schoenenwinkel".

Houding:

Kinderen met autisme zijn over het algemeen meer met een neutrale houding gebaat dan met een vooral relatiegerichte houding. Het is goed om daar rekening mee te houden. Hiermee bedoelen we niet dat er geen relatie mogelijk is, integendeel. Alleen zie het als een bonus en niet als een voorwaarde voor begeleiding in de taalontwikkeling.

Gedeelde interesse:

Praat over dingen die aanwezig zijn en niet over dingen die er niet zijn. Woorden en betekenissen worden het best geleerd in een situatie zelf. Met andere woorden: verwoord datgene wat je ziet, doet of denkt.

Beurtwisseling en anticipatie:

Belangrijk is dat in de eerste periode een paar mensen consequent bezig zijn met beurtwisseling en anticipatie. Bijvoorbeeld: "Nu gaan we fruit eten; nu schil ik je appel; nu neem je een hapje; nu zijn we klaar en zetten het bordje in de keuken, enz." Als het kind het ritueel snapt, dan kun je iets wijzigen. Op die manier wordt de flexibiliteit geoefend. Overval het kind niet door al pratend, lopend en vol mimiek hem tegemoet te treden. Scheid praten, mimiek, mond en lichaamsbewegingen van elkaar door eerst naar het kind toe te lopen, dan stil te staan, "hallo" te zeggen en vervolgens te lachen.

Contactmogelijkheden:

Reageer op dat wat het kind zegt in plaats van iets nieuws te willen aanleren. Sluit aan bij de mogelijkheden van het kind.

Eenvoudige en korte zinnen:

Van groot belang is om veel eenvoudige en korte zinnen te gebruiken met dezelfde woorden. Volwassenen denken regelmatig woorden te moeten vervangen door synoniemen.

Bij kinderen met autisme is het beter dit niet te doen. Herhaal in dezelfde woorden en houd de zinnen kort. Het opstapje om te imiteren is dan veel makkelijker. Het taalaanbod wat overblijft is nog uitgebreid genoeg.

Vragen:

We denken dat als volwassenen regelmatig zoveel mogelijk vragen stellen dit kinderen helpt in hun taalontwikkeling. Dit blijkt een misverstand te zijn. Beter is het kinderen met invulzinnen uit te lokken tot antwoorden. Het gebruik van foute antwoorden geeft ook vaak een positieve reactie. Kinderen met autisme corrigeren graag fouten. In een al wat verder gevorderde communicatie is het goed om gebruik te maken van aanvulzinnen als "het is hier niet warm, maar heel erg"

Voorlezen:

Lees steeds hetzelfde verhaaltje voor met dezelfde zinnen. Door het voorlezen leert het kind dat zinnen bestaan uit reeksen van woorden. Het zelf laten aanvullen van het laatste woordje in een zin, maakt dat het kind meer gevoel krijgt voor het spreken van langere zinnen.

Belangstellingssfeer:

Spreek vooral over onderwerpen die in zijn belangstellingssfeer liggen en over gebeurtenissen die het kind als prettig ervaart.

Kinderen met een gemiddelde tot hoge intelligentie en een goede taalvaardigheid redden het in de maatschappij gemakkelijker dan andere kinderen met een autisme spectrum stoornis. Dat betekent dat het onderwijs aan deze kinderen zich vooral op de communicatieve aspecten zou moeten richten.

Als het kind zich goed kan uitdrukken, dus als hij op een sociaal aanvaardbare manier kan communiceren in verschillende situaties (vragen stellen, behoeften en wensen uitdrukken), dan kan dat leiden tot een grotere zelfstandigheid en een hogere kwaliteit van leven.

5.4 Kleuters met autisme en hun spelontwikkeling

(Bron: Desirée Nobels en Wilma Kuiper)

Kinderen met autisme spelen het liefst hun eigen spel: samenspelen met anderen kan erg bedreigend overkomen, want andere kinderen zijn voor hen erg onvoorspelbaar. Meestal missen ze de nodige verbeelding en soepelheid om mee te spelen.

De ontwikkeling van het spelgedrag bij kinderen met autisme verloopt anders dan bij zich normaal ontwikkelende kinderen. Ouders met een kind met autisme als eerste kind herkennen dit vaak minder goed. Wanneer het kind met autisme het 2^e of volgende kind in het gezin is, wordt het afwijkende spelgedrag vaak veel eerder herkend. Het meest opvallende is dat een kind met autisme in de kleuterleeftijd niet speelt zoals zijn leeftijdgenootjes dit doen.

Wanneer we kijken naar een gewone spelontwikkeling dan zou je globaal kunnen stellen dat er sprake is van 4 fasen:

- Het spelend manipuleren (0 - 12 maanden). In deze fase grijpt het kind naar speeltjes.
- Het spelend combineren (vanaf 12 maanden). In deze fase wordt speelgoed gestapeld of ergens in gestopt.
- Functioneel spel (vanaf 18 maanden). In deze fase worden objecten op zichzelf of op de ander gericht.
- Symbolisch spel (vanaf 24 maanden). In deze fase komt het alsof spel zonder concreet materiaal op gang.

Wat laat een kleuter met autisme in zijn / haar spel zien?

- Het spel is meer repetitief en stereotiep in plaats van zinnig en gevarieerd: ze kunnen geboeid zijn door één enkel voorwerp, bijvoorbeeld een kettinkje, of zich beperken tot één enkele activiteit, bijvoorbeeld alles laten wiebelen of tollen.
- Er is weinig of geen nabootsing van spelactiviteiten van anderen; het is moeilijk om hen iets nieuws aan te leren dat buiten hun interesse ligt.
- Er is weinig of geen fantasiespel: ze kunnen geen rol spelen, zijn niet in staat een voorwerp een andere betekenis te geven. Als er fantasiespel is, dan is het dikwijls niet meer dan een nabootsing van anderen of van tv-programma's. Vaak verliest een kind met autisme zich in zijn fantasie; het wordt heel ongeremd en verliest contact met de werkelijkheid.
- Kleuters met autisme hebben vaak moeite om met andere kinderen samen te spelen; sommigen zijn het meest tevreden als ze alleen zijn, anderen gaan samenspelen, maar ze zijn dan heel dominant en willen alles onder controle houden.

Kleuters met autisme kunnen op school in de groep opvallen: ze reageren niet op groepsinstructies, ze hebben geen interesse voor het spel van andere kinderen, ze begrijpen het groepsgebeuren moeilijk of niet. Sommige kleuters met autisme zijn wild en onhandelbaar; ze trekken en stampen, gooien met van alles, kwetsen zichzelf door met het hoofd tegen een hard oppervlak te bonken. Anderen zijn ongewoon stil en veel minder actief dan andere kleuters, hebben weinig interesse voor de dingen, lopen doelloos rond, zitten of staan te schommelen.

Om een goede leeromgeving te creëren voor de kleuter met een ASS is het van belang om rekening te houden met de inrichting van het lokaal. Is het voor het kind duidelijk waar wordt gespeeld, waar wordt gewerkt, etc.? Ook moet het duidelijk zijn hoe de dagindeling eruit ziet; voor kleuters gelden dus ook zeker de principes van de TEACCH methode. Het gebruik van pictogrammen om activiteiten aan te duiden kunnen hiervoor goed gebruikt worden.

Denk maar aan de kernvraag van een kind met autisme “Help mij orde te scheppen in een wereld die voor mij chaotisch en onoverzichtelijk is”. Dit geldt zeker ook voor de kleuter met autisme, die heeft grote behoefte aan een veilige omgeving. Want pas dan is ontwikkeling en groei mogelijk. Wat ook goed is om te weten is dat voor een nieuwe activiteit of nieuw materiaal dat wordt aangeboden, een stukje bekendheid en dus veiligheid moet worden opgegeven. Dit vraagt tijd.

We hebben het eerder al gehad over de taalontwikkeling bij kleuters; de rol van de taalontwikkeling is tijdens het spel heel groot. Hoe beter de taalontwikkeling en dus ook het taalbegrip hoe groter de kans dat een kind de overstap maakt van functioneel spel naar een beginvorm van symbolisch spel. Voorwaarden voor symbolisch spel zijn:

- Van rol kunnen wisselen.
- Materiaal een andere functie geven dan waarvoor het oorspronkelijk gemaakt is.
- Inlevend vermogen in het spelgenootje.
- Sociale interactie.
- Flexibiliteit.
- Eindeloos kunnen variëren.
- Rekening houden met twee werkelijkheden.

Wanneer je bovenstaand rijtje bekijkt en je weet dat kleuters met een ASS een stoornis hebben in het voorstellingsvermogen die doorwerkt in de fantasie en de verbeelding, dan snap je dat al gauw het gevolg is dat hier problemen gaan ontstaan. Zelf iets bedenken en je voor kunnen stellen hoe je anderen hierbij betreft of een plezier doet, lukt dan niet. De kleuter met een ASS zal het veelal letterlijk nemen. Een dief in een rollenspel kan dan al gauw echt worden, wat enorm veel angst oplevert.

Een kleuter met een ASS heeft ook veel minder exploratiedrang of nieuwsgierigheid naar dingen die in zijn / haar omgeving gebeuren. Dit heeft tot gevolg dat er veel minder nieuwe dingen op hun pad komen en ze gemakkelijk blijven steken in het hun bekende stereotype spel.

Het kan ook zijn dat spelmateriaal niet bekeken wordt op de spel functie, maar dat het kind er op het niveau van zintuiglijke gewaarwording naar kijkt, er aan voelt en misschien zelfs aan likt en proeft. Dit is een ontwikkelingsniveau wat eigenlijk past bij veel jongere kinderen.

Spelstimulering

Voor je begint aan het begeleiden en stimuleren van spel bij kleuters met een ASS is het van belang dat je voldoende weet over autisme en dat je als het ware een “Autibril” kan opzetten (bron: Colette de Bruin).

Van te voren zou het spel moeten worden geobserveerd waarbij wordt gelet op spelkwaliteit, dus variatie en inhoud van spel. Daarnaast is het goed om te kijken naar de spelkeuze; kiest het kind ook nieuwe dingen, wat is de duur van het spel en op welke wijze wordt er contact gemaakt tijdens het spel met andere kinderen?

Als je na observatie zicht hebt op het spel en je gaat spelen met het kind dan is een eerste stap hierbij het werken aan de verbetering van het contact. Vervolgens op het richten van de aandacht, zorg ervoor dat die op de leerkracht of het materiaal is gericht.

Rol bijvoorbeeld een bal of gebruik een muziekinstrument. Vervolgens lok je het kind uit om mee te doen. Wanneer het kind sterk gericht is op zijn eigen favoriete speelgoed probeer dan eens om nieuw speelgoed hierin te integreren. Dit lukt het beste wanneer jij je richt op het interessegebied van het kind. Het bieden van structuur en voorspelbaarheid en het stellen van grenzen kunnen hulpmiddelen zijn om de spelmogelijkheden van het kind te vergroten; elke dag een half uur op een vaste plek, met voorspelbare activiteiten waarbij de volgorde kan worden ondersteund door gebruikmaking van pictogrammen.

Om een goede spelbegeleiding te kunnen geven aan kleuters met autisme is het van belang dat de leerkracht kan:

- Bevestigen en belonen.
- Voordoelen, meedoen en nadoen.
- Helpen.
- Structureren.
- Verwoorden.
- Beeld vormen (samenhang aanbrengen).
- Stimuleren, afremmen en ingrijpen.

Een voorbeeld van spelbegeleiding is te vinden in de methodiek “Stimuleren van spel en verbeelding bij kinderen met autisme”. De publicatie hiervan is te vinden op www.signet.be en kan als PDF bestand worden gedownload. Een onderdeel uit die methodiek is het gebruikmaken van Floortime, ontwikkeld door Stanley Greenspan (1999).

Uitgangspunt van deze methodiek is het versterken van cognitieve en affectieve (sociaal-emotionele) ontwikkelingscapaciteiten bij kinderen tot ca. 7 jaar. De kern van de ontwikkeling vormt de (de mate van / aan) zelfbeleving, relatie (betrokkenheid) met de omgeving en intentionaliteit (c.q. verlangen, wensen, streven). Intellectuele capaciteiten en sociaal - emotionele vaardigheden worden mede bepaald door deze kernelementen.

Deze vormen dan ook de kern van de methodische benadering, waarbij het unieke van elk kind zichtbaar wordt in de verschillende dimensies van de ontwikkeling, zoals motoriek en sensorische integratie. Floortime wordt concreet ingezet bij kinderen / ouders met interactieproblemen, vaak in samenhang met diverse vormen van een ontwikkelingsachterstand. Doelgroepen waarvoor Floortime kan worden gebruikt, zijn: kinderen met een ASS, met stoornissen in de regulatie, aandachtstekort, verstandelijke beperking, sensorische integratie, motoriek. De methodiek is een spelmethodiek, maar dan buiten een vaste spelkamer. De spelmethode wordt ingezet in de thuis- / dagsituatie zelf (wonen, school, dagbesteding). Kinderen krijgen de gelegenheid om stapsgewijs de ontwikkelingsmogelijkheden te versterken (c.q. te doen groeien) dankzij een verbetering van interacties. In de interacties wordt concreet aangeboden waar kinderen direct mee uit de voeten kunnen: dat is per kind verschillend en zal in nauwe samenspraak met direct betrokkenen worden vastgesteld. Daarmee worden de ontwikkelingsfase en de interactie met de omgeving als twee polen in de benadering concreet. Floortime (“tijd die je samen besteedt op de grond”, ca. 20 - 30 minuten) richt zich op: aandacht, intimiteit, communicatie, expressie en cognitie. Er zijn 6 fasen die doorlopen kunnen worden en gericht worden opgebouwd. De spelinteracties zijn daarom niet eenvoudig of eenduidig. Soms beheerst een kind een fase al wel, maar maakt het geen gebruik van de vaardigheden, of lijkt een fase “overgeslagen”.

Daarin speelt het “doen - alsof”, c.q. symbolisch spel een grote rol: ontdekken of een kind in staat is onder emotionele spanning een bepaalde vaardigheid uit te voeren.

De methodiek is niet sec bedoeld voor speelsessies: alle betrokkenen wordt gevraagd om de uitgangspunten van Floortime in te zetten: ouders en deskundigen. Op de site van Floortime is een overzicht per ontwikkelingsfase terug te vinden van kernvaardigheden (vgl. Greenspan, 1999).

De ontwikkeling van kleuters met een ASS verloopt anders. Dit houdt in dat het niveau van ontwikkeling van het kind vaak niet overeen komt met het gewone ontwikkelingsniveau. In de meeste gevallen kan je zeggen dat de ontwikkeling trager verloopt waardoor het niveau lager ligt dan je op basis van de leeftijd van het kind zou verwachten. Wanneer je goed observeert en kijkt op welk niveau het kind speelt, werkt of zijn taal beheerst dan kan je bepalen welk ontwikkelingsniveau het kind heeft en welk stadium dit is in een normale ontwikkeling. Het is van belang in de begeleiding en ondersteuning van kleuters met een ASS hierbij aan te sluiten. Dus als een kind van vijf jaar speelt zoals een kind van drie jaar dit doet, dan is dat niveau het startpunt voor verdere ontwikkeling. De aanpak en begeleiding zullen dan zo zijn zoals je dat bij een driejarige zou doen.